

¹⁵ M. S. Filipović, *Običaji i verovanja u Skopskoj kotlini*, Srps. et. zbornik, knj. 54, Beograd, 1939, str. 236.

¹⁶ S. Tanović, *Srpski narodni običaji u Đevđelijskoj kazi*, Srps. et. zbornik, knj. 40, Beograd, 1927, str. 312.

¹⁷ S. Kulišić, »Slovenski matrijarhat«, »Delen« 3, Beograd, 1974, str. 401.

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ P. Ž. Petrović, *Gruža*, Srps. et. zb., knj. 58, Beograd, 1948, str. 229.

²⁰ V. Čajkanović, »Mit i religija u Srba«, Beograd, 1976, str. 270.

²¹ Ibidem.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, str. 142–144.

²⁴ P. Vlahović, »Običaji, verovanja i praznoverice naroda Jugoslavije«, Beograd, 1972, str. 16.

²⁵ L. Vajt, »Nauka o kulturi«, Beograd, 1970, str. 291.; D. Bandić, »Tabu u tradicionalnoj kulturi Srba«, Beograd, 1980, str. 336.

²⁶ N. Pavković, »Zajednica života (na nivou porodice i sela) kao osnov isključenja endogamije«, »Etnološki pregled«, 11, Beograd, 1973.

²⁷ P. Ž. Petrović, *Sreća*, Srps. mit. rečnik, str. 274.

²⁸ T. Đorđević, *Veštice i vila*, Srps. et. zb., knj. 66, Beograd, 1953, str. 64.

²⁹ Ibidem, str. 63.

³⁰ P. Ž. Petrović, *Gruža*, str. 280.

³¹ S. Mijatović, T. Bušetić, »Tehnički radovi Srba seljaka u Levču i Temniću«, Srps. et. zb., knj. 32, Beograd, 1925, str. 186.

³² S. Tanović, *Navedeno delo*, str. 20.

³³ P. Ž. Petrović, *Gruža*, str. 209.

³⁴ Ibidem, str. 232.

³⁵ T. Đorđević, *Zle oči u verovanju Južnih Slovena*, Srps. et. zb., knj. 53, Beograd, 1938, str. 170.

³⁶ S. Tanović, *Navedeno delo*, str. 312.

³⁷ D. Bandić, *Navedeno delo*, str. 283, 345.

³⁸ Ibidem, 283; T. Bušetić, S. Mijatović, *Navedeno delo*, str. 131, 142.

³⁹ E. V. Sokolov, »Kultura i ličnost«, Beograd, 1976, str. 224.

Sreća imperfekta ili beleške o prus- tovskom imperfektu

žak borel

Prustovo delo — ono se zalud primiče ka, neizvesnoj i maskiranoj, budućnosti rukopisa — u celosti je napisano u prošlom vremenu, i može se reći da se, sve u svemu, prezent u njemu nijednom ne pojavljuje, osim, od ostrvca do ostrvca, u rečima koje razmenjivaju, onog dana, onoga prošlog dana, davno, ličnosti koje, one takođe, bejahu tu, u tom salonu, u tom restoranu, na toj plaži, koje tu više nisu, a tako ni salon, plaža, restoran, njegovi prozori otvoreni prema moru. Ništa se tu neće dogoditi, nikad, u prezentu: čak i taj predmet koji se tako umilno, tako podrobnog pojavio — opet pojavio — u svem tom vazdušastom spletu metafora, oko njega, koji se tka i vezuje ga za ostale, u prostoru, u vremenu, taj glog, taj jorgovan, to biće koje je i samo postalo predmet, Albertina u svom snu alge, svome snu umrle, i na kojima se pogled neodređeno zadržava, nisu tu: bejahu tu. Nisu oni ti, blagi i ganutljivi Lazari, uskrsnuli, u svome ublaženom zračenju, koje pogled, da li je to ikad učinio?, mi-juje i posmatra: to je njihova slika, to je, možda jedino voljena, jedino željena i tako dugo čekana, njihova odsutnost. Ništa se ne dešava: ništa od onih preprički, od onih susreta, od onih strasnih istraga, od onih obećanih praznika i od onih ponovnih padova, jednog za drugim, što su ih sledili, ili od onih naglih zanosa, i šta je, onda, to što se radalo, što je moglo da se rodi i što je odmah bilo preuzeto i otrgnuto? Ništa se ne dešava: sve se desilo ili, pre, sve se dešavaše. Teli što je izbio i izdahnuo blagi potez gudalom prve rečenice, već potvrda prethodnosti i udaljenosti (»Dugo, legao sam rano«), sa svojim vremenskim prilogom, *dugo*, odmah propraćenim pauzom zareza koji ga izdvaja, zadržava ga, čini da, ovim postojanjem odlaganjem, on najednom uđe u svest čitaoca i doista dugo u njoj odzvanja (tako da poslednja reč dela, *vreme*, njen poslednji slog, više od 3.000 stranica dalje, izgleda da je još uvek odrek prvog i ne upućuje na njega manje nego, ako o ovome razmislimo, poslednji slog na prvi iz *Fineganovog bdenja*, taj isti prsten, ta ista zatvorena totalnost, taj isti povratak i to isto ponovno započinjanje, izvor dotiče ušće a ušće izvor, i da li se početak rađa iz kraja ili kraj iz početka, oni se spajaju, oni se podudaraju, oni se prekrivaju, dugo rađanje, beskrajno preporada-daraju, dolazi čitava povorka imperfekata i najprostije, najsnowne-

nije od kretnji, najdetinjastije svakodnevne, noć za noć ponavljane, one su koje se s njima pokreću, sa sporošću se preraspo-ređuju i produžavaju se: »Ponekad, tek što mi je sveća bila ugašena, oči mi se tako brzo zatvaraju da ne imadah vremena da sebi kažem: »Uspavljujem se«. A, pola časa kasnije, buđaše me pomisao da je vreme da potrazim san; htetoh da odložim svezak koji smatrash da još držim u rukama i da utrnom svoje svetlo... Činjaše mi se da sâm bejah onaj o kojem govorase delo... Prilog: *dugo*, i dva puta reč *vreme*, što ga poslednje stranice dela neće prestati da odbijaju kao krik u jeci pod svodom mosta, ponovljen u četiri retka koji ga sledi. Imperfekt: »Pitali se koji moguće biti čas; slušah zvijždanje vozova koje mi, više ili manje udaljeno, kao u šumi ptičja pesma ističući rastojanja, opisivaše prostranstvo pustog polja...«; i još uvek je to on, nekoliko redova dalje, u mirnom i sve vijugavijem pomicaju rečenica, koji šuška i sledi se, iste noćne i poznate kretnje sa njim, jedna iza druge, kao od istog tromog deteta, koje su ponovo izvedene — koje to bejahu: »Nežno prišlađuju svoje obraze uz lepe obraze jaštulka kojii su, punii i sveži, kao obrazi našeg detinjstva. Kresah šibicu da pogledam svoj sat... Ponovo se uspavljivah... Žena se radafaše... sećanje na nju nestajaše...«

Vreme dela je dato i više se neće izmeniti. Može se otvoriti knjiga, knjige, i to isti, on takođe, od sobe do sobe, koji se nastavlja, razvivši svojih sedam krilaka isti olatarski naslon, nasumice, nekoliko stranica dalje, str. 136, na primer, iz *Puta k Svanu*, i jorgovani na Tansonvilskom putu, ni oni više nisu prestajali da umiru, napušteni od svakog mirisa i od njega, od svoga života kao oslobođeni, da produžavaju svoju morsku i penjušavu agoniju: »Vreme jorgovana približavaše se svome kraju«; — vreme, da, opet je to ono, i koje označava istim kretanjem, isti kraj, isti kraj, međutim, koji više ne prestaje, pod dalekim i pozlaćenim svjetlom usporenog, zadržanog, kao imobilisanog, imperfekta, a to znači da je ovo glagolsko vreme, u isto doba, zaista vreme i trošenja i vraćanja, vreme, suprotno od svogog, od tačnog i konačnog aorista, koje vraća i oživjava — »neki još izlivahu, kao visoki bledo-ljubičasti polijeleji, krhke mehuriće svojih cvetova ali, u većini delova krošnje u kojoj zapluskivaše, pre samo nedelju dana, njihova mirisava penjušavost, sparavaše se, smanjena i pocnela, šuplja, suva i bez mirisa pena«.

Nekoliko stranica dalje, ili više stotina stranica, i kada valja, pri kraju *Devojaka u cvetu*, po prvi put da se napusti Balbek, ponovo je imperfekt taj koji će da zapečati rastanak i odla-zak i istom kretnjom da ih zadrži (a Balbek će zaista ponovo biti posećen, čupanje, kidanje, očajniji nego razočarenje, ono takođe, koje je došlo, one druge godine će oni da se dese kada će ga Pripovedać s Albertinom napustiti), upravo će kao mumiju da ih balzamuje, ali to zaista znači da imperfekt, ovi poslednji redovi iz *Devojaka u cvetu* to ukratko pokazuju, sa sahranjениm vremenom sahranjuje takode i već sadržava obećanje njegova uskršnjuća: »I dok Fransoaza uklanjaše pribadache iz gornjih prečki prozora, odstranjuvaše tkanine, razmicaše zavesu, letnji dan što ga otkritivaše jednako se činjaje mrtvijim, jednako prastarim, kao i raskošna i hiljadugodišnja mumija koju bi naša stara sluškinja samo veoma oprezno raspovijala iz svih njenih platana, pre nego što bi je pokazala balzamovanu u njenoj zlatnoj haljinji« (I, 955).

Mrtav, smrtni i mrtav, letnji dan, i on je još samo svoja slika, najdalje od duše, što se utapa. Kao da nikada ranije nije bio viđen, da je, trenutak, blistao jedino u samom činu svog zamiranja, napola progutan, ako je već bio još samo svoj odsaj, ta brazda, njen trag koji će doći — koji će ponovo doći. Tako da je kretnja Fransoaze, nagnute nad dragoceni i krhki sarkofagi, kao prefiguracija — koju sama ta kretnja čini mogućom, ali ovo, pripovedač to još ne zna, on to još nije otkrio — kretnje koju će sam pripovedač imati jednog dana, godinama kasnije, i koja će od njega, konačno, da načini piscu, kada će se, spotaknuvši se slučajno o potonuli sarkofagi, slično nagnuti nad njega i, s istom zadivljenom opreznošću, na kraju vremena najednom vraćenog, netaknutog, istovetnog, i samo tada, možda, zračeceg, videti kako mu se ponovo javlja, »u svojoj zlatnoj haljini«, slika onog što je bilo: isti jorgovani što su umirali, isti večernji posetilac, u dnu bujinog vrta, koji povlači isto zvonce, iste mlade odvažne i muškobanjaste devojke čiji se profili ocravaju na monu, isti pozlaćeni i snažni vrat iste zaspale žene. Svet ponovnog javljavanja; svet u kojem ono što je bilo izgleda da je uvek bilo samo zato da bi postalo, na toj stranici, u nukopisu, ono što bejaše.

*

Bez sumnje, u Prustovom delu nalazimo i mnoga druga vremena osim imperfekta, sva ona složena vremena posebno, koja su, međutim, samo modulacije ili harmoničnosti jedne iste osnovne prošlosti, pluskvamperfekt naročito, a takođe ona vremena i one načine, imprefekt, pluskvamperfekt konjunktivita, tako česte, dvostruko prošlo vreme kondicionala, koji nisu motivisani jedino dužinom rečenice, složenošću sintakse, množenjem i zamršenošću relativnih rečenica, zagradama, umetnutim rečenicama ili onih *mada*, onih *ma...kako*, onih *uprkos*, onih *kao* da koji obeležavaju, u svakom trenutku, protivrečno nagomilavanje pretpostavki i tumačenja, njihova pomicanja i njihova uzmicanja, njihove sumnje, njihova pokajanja, krhke i veoma brižljive skele, bez prestanka, koje se podižu, podupiru se i jedna za drugom se razaraju, ali, složena vremena kondicionala osobito, vezuju se za najstalniji pokret, sumnju, slutnju, brižno vraćanje na svaku stvar — na onaj utisak, na onu senzaciju, na ono osećanje — bića razoružanog u istom vremenu i opsenjenog gustinom i neprozirnošću, neprodornošću sveta i drugih; koje, kao prognozirano na daleke međe, nije prestajalo, na ono što je živilo, u samom trenutku kada je to živilo, da se vraća, uvek uspravno teturačiće na toj ivici, na toj razdaljini gde mu je valjalo o samoj svojoj zadivljenosti, kao o onoj zbumjenosti, o onom bolu, da se pita. Nevičan obuhvatanju sadašnjosti, nezahvalnom i lakovom hodu ovih dana, jednog za drugim, koji se brišu, a možda se njihovom brisanju od početka jedino i prisustvovao; nevičan radosnom i bez grize savesti iskljikavanju odluke, samom onom sudu koji mu je, ipak, tako važno o svakoj stvari da donese, i na rubu kojeg vidimo Pripovedača, stranicu za stranicom, kako okleva, ili se na njega osmeliće — drži li ga, najzad, taj »opšti zakon« u potrazi za kojim se smatra jedinim krenulim, tu »istinu«? — samo da bi ga uskoro izmenio, da bi ga ispravio, da bi ga ukinuo? Ponovo uhyaćeni, taj susret, ta ljubav, sva ta ranjiva, protekla i još uznemirujuća prošlost, jednake i uzastopne slike tih bića, i da li je, ipak, zaista tako, pošto je opet iskrsknuto netaknuto sve to proživljeno, to proživljeno napola sanjao, sa Žilbertom, s Albertinom, valjalo bilo da se to proživi? Biće sumnje, biće slutnje i remećenja, da li je bilo dovoljno da se napusti Kombre, izgubljeni raj detinjstva, da bi se ono pojavilo, ili je već bilo tu, u tom detetu koji se budilo, a ono se, možda, sa njim budilo, ono više ne bi prestajalo, sa bicevom zadivljenosti, u isto vreme da postoji, postepeno da sve podniva, da sve popravlja, doltite dok, sa nuklopisom, u sreći imperfekta, i sama zadivljenost, detinjstvo i njegovi mitovi, kao netaknuti i još devičanski, slika za slikom, sa svime ostalim, ne budu vraćeni.

Ali, možda, da sve bude vraćeno, to dugo detinjstvo, taj brižan i lakouman život iz njega proistekao i koji ga produžava, sve to čija neiscrpljiva zaliha nikad nije bila naslućena osim kratkim, brzo potonulim izronima, i uvek tako loša tumačenim, nisu li dovoljna rasvetljujuća otkrića koja će, pri kraju, jedno drugo da slede i delo da usmere ka samom njegovom rođenju, da načine od njega onaj potpun i uvek ponovo počinjan prsten, i da li je potrebno da je, sama ta rasvetljenja, Pripovedač ranije bilo priljepljeno da ih dočeka — ili da se od njih više ne okreće kao što je, najzad, prilikom prethodnih »obaveštenja« to bio i učinio? Možda je, da sigurnost najzad može da osvoji dušu i u njoj sama vlast, potrebno da je slutnja, ili sumnja, najpre okrivila samu sumnju. To je, takođe, razlog, čini mi se, onog, tako začuđujućeg, trenutka, čije mesto, upravo na početku *Pronadegenog vremena*, ne može biti slučajno, kada Žilberta, posle toliko godina — oni su, jedno i drugo, taj gospodin odsad zreo, ta zrela gospoda, ono prekasno dolazi, bar što se tiče života, otkriće, objašnjenje, igre su odigrane i uskoro neće više biti reči o življenu nego o umiranju, a da se od svog života ništa nije učinilo, a da mu nije iščupan ili nametnut smisao, ili o priljubljenju, na primaknuto i strašnu njušku smrti, one maske nuklopisa koja će je, najzad, zaklopiti, jedina moći, ne da je odloži, spreći ili udesi da je zaboravimo, nego da je zameni (varka, nadomestak?) i učini je, makar, bezazlenom — kada Žilberta, u toku jedne od onih, tako prevarnih, šetnji oko Kombrea, kada nikakav drhtaj još ne izgleda da priprema tako blisko

uskrsnuće, otkriva Pripovedaču smisao onog pogleda i onog »nepriličnog« pokreta nekada, prilikom njene prve pojave, koje je bila imala, a on ga, taj smisao, nikada nije bio razumeo, nikad *naslutio*. I ona takođe, to je, dakle, tako lako i tako smešno, tako neodgonetljivo, bilo to, *istina*, ona ga je želela i bila je, ona takođe, gotova da ga voli! Ono u čega Pripovedač — ne, to još nije pisac — zaista valja da posumnja, to je ona strana u njemu odata sumnji, slutnji ili samo, možda, bolnoj teskobi saznjanja:

»I najednom, rekoh sebi da prava Žilberta, prava Albertina bejahu, možda, one koje se u prvom trenutku bejahu odale u svom pogledu, jedna pred živicom od ružičasta gloga, druga na plaži. A ja bejahu onaj koji je, pošto nisam umeo da ga shvatim, pošto sam ga ponovio tek kasnije u svojem pamćenju, posle razmaka u kojem ih je, mojim razgovorima, čitav jedan međuprostor osećanja nagnao bio da se plase da budu iskrene isto tako kao u prvom času, sve bilo pokvarilo svojom nespretnošću« (III, 694).

Ono čega je Žilberta, tako kasno, gotovo na kraju života, na kraju dela, upravo učinila da postane svestan Pripovedača, to je prva, ali takođe najpresudnija, najnepopravljivija od njegovih »grešaka čitanja«, da ponovima same izraze Žilja Deleža. Tako da ono u čega mu sada valjaju da sumnja, okrećući se po prvi put, pre rasvetljujućeg i konačnog vraćanja koje će da odluci o delu u celini i da ga zasnuje, ka onom proživljenom iz njega koji se ocrta, onom promašenom proživljenom, to je da li se nije, u tom odgonetanju »hijeroglifa« sveta, čitavog života, tako bolno, tako pohlepno pokušavanom — šta su skrivali oni, taj osmeħ, taj pogled iskosa ili potajni, lagali su, drugo su hteli da kažu ili nikad, možda, ništa nisu hteli da kažu?, kakva nečitka i izazovna neprozirnost, to lice, glatka površina toga čela, neravnine, čak, tog vrata najednom vrtoglavu približenog — uvek, i o svakoj stvari, varao, od početka, u potpunosti.

Kao da je prva greška pripremala, već sadržavala dugi lanac svih ostalih, tek što je Žilberta govorila na Albertinu odmah misli Pripovedač, a sa njom, dakle, nije učinio drugo nego ponovo počeо. Da li je to moguće, oni su se, dakle, u prvom trenutku odavali, svet, bića, i o samu se tu prozirnost, uvek, iz-a nje, pođozrevajući drugu stranu, pozadinu, uvek i udarao Pripovedač. Prozirnost, zamučenost. A sumnjičav i prohtevan način koji se, otkriće Žilberte, pokaže kao otpušten, odjedanput obvezreden, nije prestao, čitavog života, da zamučuje tu zamučenost kristala koju je verovao da krivi i koju su iluzorna »čitanja« Pripovedača uvek jedino zamagljivala tolikim odrazima njega samog. Ali, ako su te greške bile tako stalne, alio se Pripovedač, svaki put, našao pred čari sadašnjosti tako zbumjen, to zaista takođe znači da je tu prozirnost trenutnoga on upravo bio nesposoban da prihvati, da otrpi prime njen dar; da se, zaveden ili pred njom se zgranjavajući, i o onoj drugoj strani takođe varao, nije to bilo ono što je on priželjkivao, ni ona mračna tajna drugog, pod onom kožom, pod onim kapcima tako dobro sakrivena, ni trenutku mu oči već nisu bile prestajale da se upiru na ono odustvo u daljini, na onu sliku samim njenim odsustvom i njenom smrću opranu od svake sumnje i svake neizvesnosti i koja je, da bi bila obgrljena, najpre morala da bude, ne samo »promaćena« u neodgonetljivom svetu proživljenog, nego sačuvana, izbavljena.

Jer, ono što takođe, povodom ovog odlomka, tako važnog, valja reći, to je da sumnja, a upravo to je ono što proizilazi iz čitavog dela, uzeta u samom svom kretanju kao i u svakome od svojih trenutaka, nikad ne bacu krivicu, kod Prusta, na samo pamćenje. Sve se uvek podozревa, drugi, mi sami, smisao ove reči ili ove kretnje, ali nikako, ni u jednom trenutku, sećanje koje nigde ne vidimo, nijedanput, osumnjičeno za nevernost ili netačnost. Da pamćenje, vraćajući Pripovedaču odlomak ili dugo, živo točenje prošlosti, može da mu vratiti, slučajnom milošću prisećanja, nikako ostrvce te prošlosti iskrsklo netaknuto, nepromjenjeno, takvo kakkvo je, zaista, nekad bilo, nego mu ga, to ostrvce, vraća jedino preobraženo, potajno preobljeno u toku onog vremena sahranjenosti, svim nevidljivim kvascem imaginarnog, ta misao, nijedanput, ne izgleda da doćiće ni Pripovedača ni pisca, čak ni kada se, ipak, obojica pomeneti, neumorno vraćaju na nemogućnost da ipak ponovo nadu u »stvarnosti« ona mesta, one stvari, čar i nepokvarljivo prisustvo prošlosti. Postoji tu kao čin, nepokolebljive, vere u pamćenje, a kojii bi dokazao, i više no što je potreblno, da se upravo na njemu, u svom najpotajnjem, najorganskijem kretanju i zasinu prustovski poduhvat, čak i ako je istina da *Traganje*, isto toliko ili više nego traganje za Izgubljenim vremenom — pošto, izgubljeno, ono to nije, ono to više nije: ono je tu, sloj za slojem, koje se razvija i, čak, da li je ikadi prestajalo, čitavog života, da prati Pripovedača, da ga obavija, da ga udvaja i produžava ga kao njegova senka? — jeste, kako je to pokazao Žil Delez, traganje za istinom (ali nikada, možda i uprkos samom Prustu, nije bilo reči o drugoj istini a ne o istini pisanja). Dok se iskaz »zakona«, otkriće »istine« propraćuje tako često, kao i u samom ovom odlomku u kojem, međutim, Pripovedač ne može više, čini se, da sumnja u ono što mu je upravo otkrila Žilberta, ograničenjem jednog »možda«, koje ih već nagriza, slabi ih napola, nikad ne vidimo oštircu sumnje (ili slutnje) kako se uspravlja protiv samog nalaza pamćenja. Sve bejaše upravo tako: to je ono što se čini da, pred svakom vraćenom slikom i od koje se, bila ona i bolna, uvek širi isto pozlaćeno i darujuće zračenje, mrmori, kao zahvalnicu, Pripovedač. Upravo tako se, pre mnogo godina, smešila

Žilberta, spavala Albertina, tako je, u letnje večeri, u Kombreju, odjekivalo, na kraju vrta, »dvostruko, stidljivo, oblo i pozlaćeno zvomjenje« zvonca kada ga je Svan, i sam kao zauvek »namirisan mirisom velikog kestena, korpi s malinama i strukom tarkanja«, istim pokretom, u isti čas, povlačio; upravo tako su se, čak, potajni i okolišni pogledi g. de Sarlijja uporno vraćali da se ustale na dva sina gde de Sirži, tako je baron, sa ženskom sličnom onog »efeba«, »urezanom« u njegovim očima, čas zakriljeno i čas otkrivenom do mučnine, vikao protiv gde de Sen-Evert, tako su dve »glasnice« koje su, one takođe, sišle s portala Sent-Andre-de-Šana, govorile, u njegovoj hotelskoj sobi, Priopovedaču onaj blagi, slikovit govor, očaravajući i skoro homerski. Ma kako dvosmisleni da su bili taj osmeh, ili ta kretinja, ta Albertinina reč, oni su tu, zaista su to uvek isti, i sve se dešava kao da je i sama njihova dvosmislenost bila znak više neumoljive vernosti sećanja, njegove moći tačnog ponavljanja, pošto je, tim pokretom, tom reči ili tim osmehom Priopovedaču vraćena, slično netaknuta, dvosmislenost koju su oni imali i koja ga je tako surovo pogodila, tako da sa slikom i dvosmislenošću koja nastavlja da je prati, sama njena surovost je ona koju on ponovo nalazi i ponovo vidi kao što ju je prvi put bio doživeo. Iсти nepodnosišljivi probad, ista sumnja, i ono što je, jedino, večno uklonjeno od uništavajuće moći sumnje, to je da je taj trenutak zaista bio i da je Albertina, svakako, zaista imala, na tom mestu, u tom času tako tačno opet proživljenom, tu reč ili tu kretinja, taj osmeh ili to čutanje, tu rasejanost ili to oglušenje. Ono u šta je Priopovedač, od kraja do kraja, siguran, to je da on nikada ništa nije prekovošao. On se još pita, nikada neće sa tim prestati, o onom neodgonetljivom »znaku«, ne o činjenici da je taj znak zaista bio ili da možda nije bio potpuno onakav kakvog mu ga njegovo pamćenje, njegovo jedino dobro, njegova jedina izvestnost na svetu ponovo donosi. Zauvek učvršćeno, ono što je bilo; sećanje se ne varu, ništa ne menja, i ono je, od početka dela do završetka, jedino pošteđeno.

Ako sumnja i slutnja, zbumjeno ispitivanje ili ona »lucidnost« koja tako često daje osećaj da se iscrpljuje, da se raspršuje, i njen predmet sa njom, alko su oni, od početka do kraja, takođe prisutni i ako imperfekt nastavlja da valja u svom jednokom i pozlaćenom talasu, pod svojom »patinom«, načine koji ih ne prestano menjaju, to znači da pamćenje, obnavljajući trenutke prošlosti u njihovoj nepobitnoj potpunosti, obnavlja u isto vreme trenutke sumnje, kretanja svesti i inteligencije onakve kakvi su, isto tako vremeno uskršnuti, kao i samo sećanje za koje ostaju vezani, bili proživiljeni i doživiljeni, pošto sumnja nastavlja tako da baca kriticu, ne na stvarnost — koja nije osporena — događaja nekad proživiljenog i, bez promene i bez razlike, vraćenog pamćenjem, nego jedino na ono što je u prošlosti bilo izazvalo to isto ispitivanje bez odgovora, te iste sumnje, njih takođe, opisane istom neumjetnom podrobnošću, istom pomarnom, i jedino tada, pošto je slika netaknuta, kao uvećane iznošenjem reakcija koje je ona pokrenula i koje se može novim proširujućim u koja njihov opis u tom drugom vremenu pisanja odvlači ne više samog Priopovedača, nego i pisca, kao što to vidimo naročito u celom ciklusu o Albertini i prilikom posmrtnih istraživanja koja je vodio Priopovedač u Begunici.

Jedino pamćenje ne može, kod Prusta, da bude optuženo, isključeno, i ono što *Traganje* ne prestaje, ako na to pripazimo, da stalno obznanjuje i ilustruje, to je, sve u svemu, upravo dogma o nepogrešivosti sećanja. Naprotiv, ono što je, osim u vezi s umetnošću, dovedeno u sumnju, to je »čitanje znakova«, to su, tolike greške čitavog života nagomilavane, tumačenja Priopovedača, koja su, najčešće, poslužila bila jedino za to da prekriju

ili da zablate prozirnu mutnoću stvarnog — to jest, isto tako inteligenciju, neumornu čitateljku, besednicu, ili izvestan oblik, makar, inteligencije, onaj koji se, tokom čitavog dela, odavao baš psihološkom istraživanju i može na kraju, upravo smo to videli, da se spotakne samo na jednoj istoj mutnoći nenarušenoj ili njome udvojenoj i da prizna melanholično, sa svojim porazom, samu ispraznost, možda, svoga traganja.

Suprotno od svega što se dogodilo s obzirom na sva iskustva doživljenog, susrete, prijateljstva, ljubavi, ljubomoru, apsurdno i nemoguće odgonetanje bića ljubomorno zatvorenih nad svojom »dubinom«, nijedno od pitanja koja će Priopovedač, u trenutku kada postaje sam pisac, uputiti, da bi ih istražio, da bi ih produbio, uzastopnim i rasvetljajućim otkrićima »prisećanja«, najednom čudesno umnoženim, neće, u *Pronadenom vremenu*, dovesti do sumnje (ako ne do straha da nema, možda, vremena da srećno okonča, pre smrti, delo koje se javilo u svojoj poznoj i zračeoj blizini, delo, u stvari, već napisano): do intimne, klik-tave potvrde. Jedno »tako bejaše«, odmah, puno, bez naprsljine, u koje nikakva sumnja, nikakva slutnja neće više moći da se uvuče da bi ga raspečatila, pošto sumnja, slutnja, one takođe, upravo tako bejahu i pošto, kao i sve drugo, bejahu, bile su, više nisu, o takvu se upravo izvesnost, spotičući se o nejednakom kamenje kaldrme, prinoseći svojim usnama uštirkani ubrus, listajući *Nahoče Fransoa*, i spotiče u isto vreme Priopovedač, a očajne načine sumnje, odvlačeći ih u istoj struji, imperfekt će da povrati još samo njihovu oslabljenu i ispraznjenu jeku. Povlašćeno vreme pamćenja, a njemu se, nagonski, ne oklevajući više, ni sekunde da se na njega vratи, i odaje Priopovedač, kao da je, odmah, i posle tako dugog, tako slepog izmicanja — izmicanja, da, koliko i traženja, i traganja — prepoznao u njemu sâmo vreme rukopisa, a upravo je ono, zaista, u tome istom času, ona »logofanija« koja ga pokreće i čini mogućom njegovu dugu, uzbudljivu i neprekidnu, vjugavu pesmu. Vreme pisanja, imperfekt, vreme sreće, jer je vreme izvesnosti. On vraća i oživjava ono što je bilo i što, zato što je bilo, jeste ona celost odsad ostvarena, onaj neepromenljivi prsten: ta prošlost, to proživljeno, koje, jer je prošlo — tako bejaše — sačuvano odsad od svake promene, od svakog probaja, sklonjeno od svake pretnje, uvek će biti slično sebi i uvek ponovo, istovetno, proživljeno. Ali, takođe, zato što hvata, u svome dugom drhtavom trajanju, prošlost koja više nije savitljiva, koja se ne daje menjati ili nagrizati, izvrnuti, prekinuti, imperfekt, budući je vreme onog što je, nepobitno, bilo, jedini je isto tako vreme onoga što jeste. Nisam siguran u sutra, u začas, u noć što dolazi, sa svojim zebnjama, svojim nemirima i smrti možda, još večeras, baš ove noći, ili zaludničkim čekanjem: ne čekam više prošlost, ona je tu, i siguran sam bar u juče, kao u onu drugu godinu, blagu i daleku, u vremenu, kao u detinjstvu i u bića koja su ga nastavala a koja, ona takođe, Tetka Leoni, Svan, baka, senka majke nagnute nad krevet s balđahinom, između zavesa — suprotno onoj ženi čija me ljubav muči i koju će, dozvoljavajući mi ponovo da je sanjam, da je u sebi ogradi, moći jedino izvesno i jedino smirujuće, da mi vrati jedino njen odsustvo — više nisu, bila su tu i, jer su tu bila, opet su tu, sretanjima imperfekta verno okupljena. Tako, samo je on zaista uvek jedan, pošto će to vreme sa njim koje mi se vraća biti ponovo ono, svaki put, isto.

NAPOMENA: Prevedeno iz časopisa »La nouvelle revue française«, № 227, 1971.

S francuskog preveli: G. Stojković
A. Badnjarević

Ah, sreća

(magnetogram)

SREĆA JE U ŽIVOTU

Divna Zlatanović, 1904, domaćica:

Kako ču da ti kažem što je sreća? Sreća je u životu zdravlje svoje da imaš. Najsrcejniji je čovek koji ima svoje zdravlje, svoju familiju, porodicu u kući. Za mene je to najveća sreća, pošto ja nemam nikoga. Eto. Za mene je to najveća sreća u životu. E, to ti je sreća u životu, kad imaš svoju porodicu i familiju. A kad nemaš nikoga, to ti je, ti si nesrećan, to sam ja. U salinu, da sedim, da se mučim, eto talko.

SREĆAN JE ČOVEK KAD SE RODI

Ilija Bajčić, 1930, zidar:

E, pa srećan je čovek kad se rodi. Onda njega tera do kraja. Ja sam nesretan bio, nikad sreću nisam ni imao. Kakvu ljudu sreću?

Bem ti sreću u dupe. Mučio sam se od malena, do sada i, i... i... jedva kuću napravio, planinsku, devet sa osam. (Kašljaje). Decu iskolovao, jedino; jedino još školujem, ide u drugu tehničku. Za njega nema nikakvi problema, uči dobro. Malo že-

na bollesna, to još nije tako strašno. Ja misam sa zdravljem baš majboljije, al' gura se nekako. Čerku sam, što se kaže, završila, uđo je, imam malu unuku, Violetu, aha. I šta ima drugo? Ona, tamo, ne živi loše, dobro je. Sad brinem za ovog malog, da on završi njegovo, pa, posle šta imaš drugo da čekaš: penziju i smrt. I ništa više. Sreće nema, to otišlo daleko.

MALO DA RADI, A DOBRO DA UŽIVA

Vladimir Jeremić, 1924, poljoprivrednik:

Ne znam što je sreća. Srećan je onaj koj' maže pare, mnogo. To je sreća. Kaže: kapital koj' ume na lažovskoj način da se snade. Drugo ništa. Šta mogu da kažem drugo? To što sam ti kazao — to znaš.

Sreća: ikoj' dobro živi. Malo da radi, a dobro da uživa. To je sreća. A to — ikoj' ume. To je tačno. Sreća: koj' ima dobro zdravljje. I sreća: koj' ima dobar kapital. To su pare. I sreća je koj' dobro da se obuče i dobro da prođe. Dalje ne znam.

SREĆA JE DEBELA LOVA

Dragan Milosavljević, 1944, bravari:

Hmmmm, što da ti pričam o sreći? (Razmišlja). Šta ti je sreća: dobar stan da imaš, dobru ženu, dobro radno mesto, da izadeš na Dunav da pecas, da se ne bojiš da ćeš sutra da ostanеш gladan. Jebem li ga, ne mogu da se setim što je sve sreća. Sreća je debela lova. Napušti, gledaj ovamo, ovaklim slovima, da se vidi. Nema više ništa. Samo lova, lova, lova. To ti je sreća, burazerau.